

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի
իրավաբանական ֆակուլտետի քրեական և
քրեական դատավարության իրավունքի
ամբիոնի ասպիրանտ



ԳՈՐԾԸ ԴԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԵԼՈՒ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՀՈՒՇԱՐՉԱՆՆԵՐՈՒՄ

Սույն հոդվածում նպատակ ունենք վերլուծել գործը դատական քննության նախապատրաստելու մասին քրեադատավարական օրենսդրության պատմական զարգացման գործընթացը: Այսպիսի վերլուծությունը թույլ կտա ստեղծել հիմք քրեական դատավարության այս փուլի վերաբերյալ գործող օրենսդրության ուսումնասիրության համար, ինչպես նաև հնարավորություն կընձեռնի այս փուլի արդի խնդիրները քննարկելիս կարևոր եզրակացություններ անել:

Գործը դատական քննության նախապատրաստելու ինստիտուտը հազարամյակների պատմություն ունի և դատական իրավունքի պատմությանը հայտնի է դեռևս մ.թ.ա. 5-րդ դարի կեսերից: Այսպես, պրոֆեսոր Վ. Գ. Ավետիսյանը, ներկայացնելով հռոմեական իրավունքի կայացման պատմությունը, գրում է, որ Հանրապետական ժամանակաշրջանի քաղաքացիական դատավարությունը ընթանում էր **jus** և **judicium** կոչվող փուլերով: Առաջին փուլը կրում էր նախապատրաստական բնույթ: Գործի քննությունն այս փուլում ավարտվում էր, եթե պատասխանողն ընդունում էր հայցը, իսկ եթե նա առարկում էր ներկայացված հայցապահանջի դեմ, ապա քննությունն անցնում էր երկրորդ փուլ, որի ընթացքում կատարվում էր առավել խոր և հանգամանալից քննություն:

Դատավարության **jus** փուլն ընթանում էր քաղաքի հրապարակներից մեկում՝ բանավոր ընթացակարգով և կրում էր հրապարակային բնույթ, այսինքն՝ դատավարությանը կարող էր մասնակցել ցանկացած անձ: Դատավարության այս փուլը վարում էր դրա համար հատուկ լիազորված պաշտոնատար անձը, ով կոչվում էր պրետոր¹:

Հանրապետական ժամանակաշրջանի կայացման ավելի ուշ փուլում (մ.թ.ա. 1-ն դար) գործը դատական քննության նախապատրաստելու փուլը գործում էր նաև քրեական դատավարությունում: Այսպես, համոզվելով, որ կասկածյալի դեմ վկայող ապացույցները հիմնավոր են, մեղադրողը դիմում էր համապա-

տասխան հանձնաժողովի պրետոր-նախագահողին՝ պահանջելով, որ նա կասկածյալին դատի տալու որոշում կայացնի (սա այսպես կոչված **postulatio** - ն էր): Պրետորը ծանոթանում էր գործին և, եթե նա գտնում էր, որ բոլոր պահանջները պահպանված են, ապա նա կասկածյալի անունը ներառում էր ամբաստանյալների ցուցակում (*nomen accipiebat*) և տեղեկացնում վերջինիս նրա բացակայության դեպքում:

Այնուհետև պրետորը մեղադրողին դիպրոմ² էր հանձնում և նախաքննության համար վերջնաժամկետ նշանակում՝ հայտարարելով համապատասխան օր դատական քննության համար³:

Ինչ վերաբերվում է հին և վաղ միջնադարյան (մ.թ.ա. 1-ին հազ. - մ.թ. 9-րդ դար) Հայաստանի դատական իրավունքում գործը դատական քննության նախապատրաստելու ինստիտուտի պատմական զարգացման ուսումնասիրությանը, ապա մեր առջև հանդես էր դրոշակի դժվարություններ՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ մեզ չեն հասել այդ ժամանակների իրավունքի գրավոր աղբյուրները: Այդ պատճառով անհնար է վերականգնել այս ինստիտուտի այդ ժամանակաշրջանի նկարագիրը:

Եթե հայ իրավունքի պատմության վերոգրյալ շրջանից մեզ հասած իրավունքի գրավոր աղբյուրները դատական իրավունքի վերաբերյալ շատ աղքատիկ են, ապա նույնը չի կարելի ասել զարգացած միջնադարի՝ 10-13 դդ. մասին: Այս շրջանում հայտնվում է հայ իրավունքի հիմնական աղբյուրներից մեկը՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը (1184թ.):

Ըստ Մխիթար Գոշի Դատաստանագրքի՝ մինչև դատական քննությունը դատավորն անհրաժեշտության դեպքում պետք է ծանոթանար գործին, առանձին լսեր կողմերին և ապա նշանակեր դատական նիստ. «Մի՛ զամբաստանի կամ գրատախազի միայն լուիցե գբան, և եթե լուիցե, ուսցի միայն, այլ մի՛ վճիռ հատցե մինչ ի միասին կատարելապես քննեսցի»⁴: Այս նախնական գործողություններից հետո դատավորը նշանակում էր դատական նիստի օրը⁵:

Զարգացած միջնադարի հայ իրավունքի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

աղբյուրների մեջ կարևոր տեղ են զբաղեցնում նաև Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրքը (1265թ.) և Դավիթ Ալավկորդու կանոնները (11-12 դդ.): Հայ իրավաբանական մտքի այս ականավոր հուշարձանները չեն պարունակում գործը դատական քննության նախապատրաստելու վերաբերյալ տեղեկություններ, այդ իսկ պատճառով դուրս կմնան այս ուսումնասիրության շրջանակներից:

Հարկ է նշել, որ գործը դատական քննության նախապատրաստելը հայտնի է եղել նաև միջնադարյան այլ երկրների օրենսդրությանը: Այսպես, օրինակ՝ աշխարհահռչակ գերմանական «Կարոլինա» (1532թ.) դատաստանագրքի LIV հոդվածը սահմանում է, որ խոշտանգումների միջոցով կամ առանց դրանց ստացված խոստովանություններից հետո դատավորը պետք է ճշտեր հարցաքննվողի կողմից կատարված հանցանքի վերաբերյալ հանգամանքները, որպեսզի որոշեր՝ արդյոք հարցաքննվողի կողմից արված խոստովանությունները համապատասխանում են իրականությանը, թե՛ ոչ՝: Հանցագործության հանգամանքները պարզելուց հետո դատավորը դատական քննության օր էր նշանակում:

Ուշագրավ է, որ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը, գրված լինելով մոտ երեք հարյուր հիսուն տարի առաջ, քան գերմանական «Կարոլինան», կտրականապես դեմ էր ծեծի, խոշտանգումների և այլ բարբարոսական մեթոդների միջոցով ապացույցների ձեռքբերմանը և ավելի հանգամանորեն էր անդրադառնում գործը դատական քննության նախապատրաստելու հարցերին: Այս հանգամանքը, իհարկե, պատիվ է բերում Դատաստանագրքի հեղինակին և միաժամանակ վկայում այս դարաշրջանի հայ իրավական մտքի պատշաճ մակարդակի մասին:

Հայ իրավաբանական միտքը տևական ընդմիջումից հետո (պայմանավորված մոնղոլների արշավանքների 13 դ., իսկ այնուհետև Հայկական լեռնաշխարհում 14-19 դդ. պարսկական ու թուրքական գերիշխանության հաստատման հետ), 18-րդ դարի կեսերին, կրկին վերելք ապրեց, որի շնորհիվ ստեղծվեցին այնպիսի արժեքավոր իրավական հուշարձաններ, ինչպիսիք են «Աստրախանի հայոց դատաստանագիրքը» (1765թ.) և «Որոգայթ փառացը» (1773թ.):

«Աստրախանի Հայոց Դատաստանագիրքը», գրում է Մ. Գ. Խաչատրյանը, տարբերվում է ինչպես իր նախորդներից, այնպես էլ իր ժամանակի հայտնի բոլոր իրավական հուշարձաններից: Այն պարունակում է այնպիսի քրեադատավարական սահմանակարգեր, որոնք մինչ այդ հայտնի չեն եղել իրավունքի պատմությանը: Այդ նորամուծությունները վերաբերում են ինչպես քրեական դատավարության սկզբունքներին, այնպես էլ դատական ապացույցներին ու դատավորների անձին՝: Չնայած այս առաջա-

դիմական դրույթների առկայության, Դատաստանագիրքը չի նախատեսում գործը դատական քննության նախապատրաստելու վերաբերյալ մանրամասներ:

Ի տարբերություն «Աստրախանի Հայոց Դատաստանագրքի», Շ. Շահամիրյանի «Որոգայթ փառաց» տրակտատը հանգամանորեն անդրադարձել է գործը դատական քննության նախապատրաստելու հարցերին: Սակայն, մինչև տրակտատի հոդվածների մանրագնմին վերլուծությանն անցնելը, հարկ է նշել, որ այն ստեղծվել է աշխարհում առաջինը համարվող ԱՄՆ Սահմանադրության հռչակումից 14 տարի առաջ և Մադրասի հայ համայնքում մասնակիորեն գործածվել է ԱՄՆ Սահմանադրության գործադրությունից վեց տարի առաջ (1783թ.)⁸: Սակայն, տրակտատի ոչ բոլոր հոդվածները ունեն սահմանադրական բնույթ, այն անդրադարձել է նաև քրեական դատավարության իրավունքին ընդհանրապես և գործը դատական քննության նախապատրաստելու կարգին մասնավորապես:

Այսպես, համաձայն տրակտատի 506-րդ հոդվածի⁹ դատարանի կողմից ընտրվում են առաքինի և բարի համբավի տեր իննսունչորս տղամարդ. դրանցից յոթանասունը՝ մեղադրյալի մեղավորություն-անմեղությունը որոշելու համար, իսկ քսանչորսը՝ դատելու (ընդ որում քսանչորսից տասներկուսը պետք է ընտրված լինեն մեղադրյալի կողմից, ում վերաբերյալ որ զանգատ է հարուցվել)¹⁰: Այսպիսով, յոթանասուն քննիչների (բնագրում՝ «որոնողք») գործառույթը, ըստ Շահամիրյանի, մեղադրյալին դատի տալն էր, իսկ քսանչորս դատավորներից (բնագրում՝ «գատկողք») կազմված կոլեգիան գործը քննում էր ըստ էության:

Դատի տալու ընդհանուր պատկերն ըստ «Որոգայթ փառացի» հետևյալն էր. «Նախ Սուրբ ավետարանի վրա երդվեցնում են յոթանասուն քննիչներին, ապա քսանչորս դատողներին, ի հաստատումն այն բանի, որ իրենք խոստանում են իշխանավորների և դատավորների առջև ասել միայն այն, որը համապատասխան է Հայոց օրենսդրությանը, և մեղադրվողի նկատմամբ անչար ու անաչառ որոշում և վճիռ կայացնել ըստ իրենց մարդկային բնության և բանական կարողության: Երդվելուց հետո յոթանասուն քննիչները և երկու ատենախոսները, իրենց հետ վերցնելով մեղադրվողի դատական գործը, առանձնանում են մի սենյակում, փակում դռները և ... փակ դռների հետևում մնում են այնքան ժամանակ, մինչև որ վիճարկումից հետո յոթանասուն հոգին համաձայնության են գալիս երկուսից մեկում. կամ մեղադրյալն անմեղ է, կամ մեղավոր և դատական պատիժ կրելու ենթակա. երկբնույթ որոշում չի կայացվում: Որոշումը, որն ընդունվում է քննիչների համաձայնությամբ, արձանագրվում է թղթի վրա, որի տակ ստորագրում են բոլոր յոթանասուն քննիչները և դուրս են գալիս սեն-

www.lawinstitute.am

յակից: Քննիչների խմբի գլխավորը ստորագրված թուղթը ձեռքին կանգնում է իշխանի և դատավորների առջև և բարձրաձայն ասում. «Անմեղ է» կամ «Մեղավոր է»¹¹: Եթե քննիչների վճիռը լինում է «Անմեղ», ամբաստանյալին իսկույն առանց որևէ խոսքի բանտից ազատ էին արձակում, իսկ եթե քննիչների վճիռը լինում էր «Մեղավոր է», ապա գործը փոխանցվում էր քսանչորս դատիչներից կազմված փոքր կոլեգիային, և դրանով իսկ սկսվում էր դատական քննությունը:

Իրենց ժամանակների համար առաջադիմական համարվող «Ռոդգայթ փառացի» այս դրույթները

ուսումնասիրելիս նկատվում է անգլիական քրեադատավարական օրենսդրության բացահայտ ազդեցությունը: Բանն այն է, որ գործը դատական քննության նախապատրաստելու նույնատիպ դատավարական կարգ նախատեսված է եղել անգլիական «**committal proceedings**» (այսինքն՝ դատի տալ) ինստիտուտով, որը գործնական կիրառություն է ունեցել Անգլիայում 14-րդ դարից մինչև 1933թ., երբ դատի տալու գործառույթները անցան մագիստրատներին¹²:

¹ Տե՛ս Ավետիսյան Վ. Գ. «Հռոմեական մասնավոր իրավունք»: Երևանի պետ. համալս. Եր.:-Երևանի համալս. հրատ., 2010թ., 185-186 էջեր:

² Պրետորի կողմից տրված դիպլոմը մեղադրողին տալիս էր հետևյալ իրավունքները՝ 1) կատարել բնակարանի խուզարկություն ինչպես կասկածյալի, այնպես էլ այլ անձանց մոտ (իհարկե, որոշ սահմանափակումներով), 2) վերահսկել անձնական նամակագրությունը և կրկնորինակել նամակները, 3) պարտադրել այն անձանց, ում նա անհրաժեշտ էր համարում, վկայություն տալու համար ներկայանան Հռոմ (**testimonium demmtere alicui**), 4) օգտվել պետական և համայնքային մարմինների ծառայություններից:

³ Տե՛ս Зелинский Ф.Ф.: Римский уголовный процесс // М. Туллий Цицерон. Полное собрание речей в русском переводе. Т. I. СПб, 1901, С. 759. Հղումն ըստ. <http://elar.uniyar.ac.ru/jspui/handle/123456789/1106>

⁴ Տե՛ս Մխիթար Գոշ, Գիրք Դատաստանի, Աշխատասիրության Խ. Թորոյանի, Երևան, 1975թ. Ա խմբագրություն, Նախադրություն, գլուխ 2, էջ 9:

⁵ Տե՛ս Դազինյան Գ.Ս. «Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնահարցերը Հայաստանում»: Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2001թ., էջ 23: Տե՛ս նաև՝ Суд и процесс в Армении X-XIII вв./ Отв. ред. С. Т. Еремян.- Ер.: Изд-во АН Арм ССР, 1985, С. 201:

⁶ “Каролина. Уголовно-судебное уложение Карла V”. Перевод, предисловие и примечания проф. С.Я. Була-това. Алма-Ата, 1967:

⁷ Տե՛ս Մ. Գ. Խաչատրյան «Քրեական դատավարության տեսության և պրակտիկայի հարցեր», Երևան, 1996թ. էջ 103: Տե՛ս նաև՝ «Հայրենիքի ձայն», 8 ապրիլի 1981թ.:

⁸ Տե՛ս Համբարձումյան Ռ. Հ. «Ռոդգայթ փառացի»: Ակունքները, այժմ էականությունը և առանձնահատկությունները: Ուսումնասիրություն, Եր.: Նժար, 1999թ., էջ 3:

⁹ Տե՛ս Տրակտատի հողվածների կարգային համարները և դրանց բովանդակությունը վերցված են Ռ. Հ. Ավագյանի «Հայ իրավական մտքի զանձարան» (մ. թ. ա. 9դ. – մ.թ. 19դ.), (Երևան, Հ. 2., «ՄՆԻԻ ԵՄ- XXI ԴԱՐ», 2002թ.) աշխատությունից:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 184: Տե՛ս նաև՝ Авакян Р. О. “Памятники армянского права” -Ер.: “ЕФ МНЮИ – XXI ВЕК”, 2000., С. 617:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, 184-185 էջեր:

¹² Տե՛ս Гущенко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. “Уголовный процесс западных государств”. Изд.2-ое, доп. и испр. – издательство “Зерцало-М”, 2002., С. 119-121:

РЕЗЮМЕ

Институт подготовки уголовного дела к судебному заседанию в памятниках права

Научная статья посвящена истории развития уголовно-процессуального законодательства о стадии подготовки уголовного дела к судебному заседанию.

Стадия подготовки уголовного дела к судебному заседанию в уголовно-процессуальном законодательстве Армении имеет богатую историю.

Такой анализ отечественного опыта реформирования рассматриваемой стадии создает основу для изучения действующего законодательства, позволит сделать выводы, важные при разрешении актуальных уголовно-процессуальных проблем современной науки.

SUMMARY

Institute of the preparation of a criminal case to a court hearing in the monuments of law

The scientific article is dedicated to the history of the criminal procedurâ legislation of the preparation of a criminal case to trial.

The stage of the preparation of a criminal case to a court hearing in the criminal procedure legislation of Armenia has a rich history.

This analysis of domestic reform experiences of this stage provides the basis for the study of existing legislation. It will allow to draw conclusions that are important in resolving pressing problems of criminal procedure of modern science.